

Ուշ գիշեր էր: Լուսնակ, պարզկայ, հե-
քեթաթային գիշեր: Գեղեցիկան պարզուկ օջա-
խից հիւրերը հետզհետէ բաժանուեցին եւ ես
չօնգուրի քաղցր, դիւրեկան, անոյշ լարերի
տպաւորութեան ներքոյ մտայ Մորբէոսի գիրկը:

Լուսածէգին ճանապարհ ընկայ դէպի
վերին-Քօնարք, ժողովրդական նոր երգեր ձեռք
բերելու եւ գեղջուկների կեանքը նկարելու ջերմ
ոգով տողորունած:

Վիկնմա, 27 Մարտ 1924: ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

ՀԱՅ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՉԵՌԱԳԻՐՐԸ

ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԵՐՈՒՍԱԳԵՄԻ ՎԱՆՔԻՆ

Հայ բժշկական ձեռագիրներու հնագոյնը՝
վենետիկի Մխիթարեան վանքին սեպհական
Գագիկ-Հեթումեան բժշկարանը ծանօթացնելէս
յետոյ¹, կարեւոր կը համարիմ յիշատակել
նաեւ Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց Միաբանու-
թեան Մատենադարանին բժշկարանը, որ ժա-
մանակակից է առաջինին:

Անոր գրչութեան բուն թուականը յայտնի
չէ. բայց Յիշատակարանը՝ որ Օշնի որդի Հե-
թումին անունը կ'արձանագրէ, թոյլ կու տայ
մեզ հետեւեցնել, թէ 1294—1307ի ժամա-
նակամիջոցին* կը վերաբերի այն, ինչպէս ես.

թաղրած է արդէն Մեսրոպ վարդապետ
(այժմ Եպիսկոպոս Էջմիածնի), որ 1909ի
Արարատին մէջ (էջ 590), հարեւանցի
տեղեկութիւն մը հրատարակեց այս ձեռագրի
մասին:

Անոր ծաւալը կամ պարունակութիւնը է՝
սակայն, որ կը շահագրգռեն զիս այժմ, այլ
մէջը գտնուած երկու թերթ պատկերները, որոնց
գունաւոր նմանահանութիւնը բախտ ունեցայ
ստանալ, շնորհիւ Երուսաղէմի Պատրիարք Գու-
րեան Ամենա. Եղիշէ Սրբազան Արքեպիսկոպո-
սին, որուն հրապարակաւ կը յայտնեմ իմ
երախտապարտ շնորհակալութիւններս:

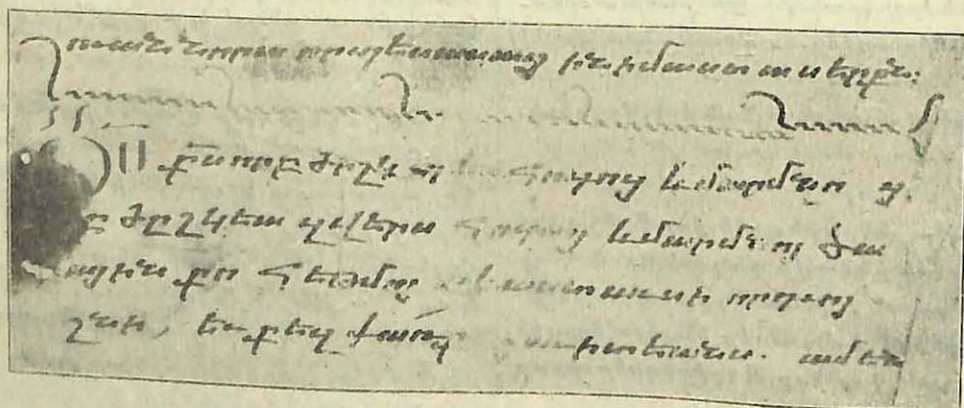
Մեսրոպ վարդապետ 1909ին կը գրէր
նաեւ, թէ այս ձեռագիրը կը պարունակէ Մխի-
թար Հերացիի Զերմանց Մխիթարութիւն
աշխատութիւնը, բայց պակասաւոր, զոր յետոյ
լրացուցած է նոր գրիչ մը:

Բուն ընդօրինակողին յիշատակութիւնը
կորսուած է կ'ըսուի, եւ ձեռագրին մէջ կ'ը
կար-
դացուի միայն երկու համառօտ յիշատակու-
թիւն, որուն առաջինն է՝

«Տէր Յիսուս վայելել տացէ զբժշկա-
րանս մեծի եւ բարեպաշտ իշխանին Սեւաս-
տաւսին Հեթումոյ՝ որդւոյ Աւնի բարե-
պաշտի:»

Իսկ երկրորդը՝ որուն լուսանկարն ալ կը
ներկայացնեմ է՝

«Յիսուս Բրիստոս որ բժիշկը եւ հո-
գոց եւ մարմնոց, | բժշկելիս զվէրս հոգւոյ
եւ մարմնոյ ծա | ուսին քո Հեթումոյ սեւաս-
տաւսի որդւոյ | Աւնի, եւ քեզ փառք յա-
ւիտեանս. ամեն:»

¹ Բաղնիկ, 1923 թիւ. Յունուար եւ Փետրուար:

* Մեզի անկի համանական կերեւայ Յիշատա-
կագրին ակնարկած «Հեթում» սեւաստաւոս որդի Աւնի»
համարի ներքեւ կամքորոնացոյ եղբայր «Հեթում» սե-
ւաստաւոս որդի Օշնի, զոր սիւնկեոյ Պատմիչը կ'ա-

նուանէ «այդ զգոն եւ մեծիմաստ եւ զբազէտ յոյժ»
(Միստան, էջ 80): Օշնի վախճանեցաւ 1175ին թողով
իշխանութիւնը անդրանիկ որդւոյն Հեթումոյ. սա իշխեց
կամքորոնի իւրեւ Սեւաստոս մինչեւ 1201, երբ թա-
գաւորին կալանաւորուեցաւ եւ ապա կրօնաւորեցաւ

Օջինի որդի Հեթումը, որ Լամբրոնի իշխան էր, Սեւաստաւու թեան՝ աշխնքն մարաջաւտութեան պաշտօնն ընդունեց, իր Հօրը մահէն յետոյ, դէպի 1294—1307 թուին, ուստի Մեսրոպ վարդապետ շատ իրաւունք ունի ենթադրելու, թէ այս ձեռագիրը ընդօրինակուած պէտք է ըլլայ, այս թուականներուն միջեւ:

Ուշադրութեան արժանի է սակայն, թէ վենետիկի վանքին Ձեռագիրն ալ, զոր ծերունի վարդ Մրտիչի գրած է Հեթում Վոսիկոսեցոյ համար, կը կրէ՝ 1294 թուականը, որով կրնանք ըսել թէ երկու ձեռագիրները միաժամանակ

Ֆրանսերէն աշխատութիւն մը, որ մեծ հետաքրքրութիւն չարժեց:

Երուսաղէմէն ստացած տեղեկութիւններու համաձայն, սոյն պատկերները, որոնք ամենախակ կերպով գծուած են մագաղաթեայ թերթերու վրայ, վերջէն ագուցուած պէտք է ըլլան Բժշկարանին մէջ եւ կը ծառայեն իրր պահպանակի մաս:

Խոնավութենէ մի քիչ եղծուած թէեւ, սակայն անվնաս կը պահեն իրենց գոյները, զորս դժբախտաբար կարելի չեղաւ որոշել ըստ սանկարներուն մէջ:

Ա. Պատկեր:

ընդօրինակուած են, կամ Երուսաղէմիւր քիչ յետոյ:

Բայց այս վերջինը կարեւոր ընծայողը, ինչպէս կանխաւ յայտնեցի, իր պարունակած երկու թերթ պատկերներն են, որոնց մասին վերջերս առիթ ունեցայ Պարիսի Société française d'histoire de la Médecine-ի նիստին կարդալու:

Հեղի անուամբ եւ վախճանեցաւ հաւանօրէն ընդ մէջ 1212—1218 տարիներու (Միս., էջ 83): Սկիւտայի գեղանկար Աւետարանը կ'օրինակուէր 1193ին ի վանս Սկիւտայ անունիւր անմատոյց ընդդէմ Լամբրոնի, որոյ տիրէ քարեպաշտ Սեբաստուս Հեթում, հարազատ եղբայր սորա (Ներսիսի, անդ, էջ 82): Ինչո՞ւ նոյնացնել սեբաստոսը մարաջախտին հետ:

Ուստի Ձեռագիրն օրինակուած ըլլալու է ընդ մէջ 1175—1201 տարիներու: Իր հնութեանը պատճառաւ շատ հետաքրքրական է գիտնալ քովանդակութիւնը:

ԵՍՄԱԿՐԱՆԻԹԻՆ ԵՎ ԶԱՆԳԻՍԻՆ

Առաջինը կը ներկայացընէ չորս բժիշկ խոհուն եւ լուրջ դէմքով, ոտքի կանգնած եւ հագուստով մը, որ փոքր ինչ արարականը կը յիշեցնէ, բայց կը տարբերի անկէ: Գլուխին կը կրեն տեսակ մը ծածկոց երկայնատուն ծոպերով, որոնք օդին մէջ կը տատանին:

Առաջինը այս բժիշկներուն եւ երրորդը՝ իրենց ծոպերը ունին աջ ուսի վրայ, մինչ երկրորդն ու չորրորդը ձախ ուսի վրայ:

Առաջինն ու չորրորդը անմօրուս են եւ դէմքով աւելի երիտասարդ, մինչ միւսները ունին իրենց մօրուքը սրածայր:

Չորսն ալ գունաւոր եւ խայտարդէտ վերարկուներ հագած են, իրարմէ տարբեր գոյներով սակայն, թերեւս այդու իրենց աստիճանաւորութիւնը որոշելու համար:

Բոլորն ալ թեւերնուն վրայ ունին ոսկէ-
կիտուած տեսակ մը բազկապան, դարձեալ տար-
բեր գոյներով, այս ալ գուցէ աստիճաններու
տարբերութեան իբր նշան: Զորս ալ ձեռքերնին
բան մը ունին, յայտնի չէ թէ ի՞նչ է, եւ միայն
երրորդին քով կ'որոշուի թէ դեղատուակ մը
ըլլայ այն:

Երկրորդ պատկերը՝ կը ներկայացնէ եր-
կու անձ տարբեր հագուստով, բայց առաջին
պատկերին մէջ տեսնուած գլխանոցներով. ա-
սոնց մէկը՝ հաւանաբար բժիշկը, սեւ հագուս-
տով կանգնած է հիւանդի մը քով եւ աջ

խուզութեան դասախօս պրոֆ. Կազանովաի
որ պատիւ ըրած էր ինձ պատասխանել հե-
տեւեալ գրով:

«Mon avis est que les personnages re-
présentés sont des Chrétiens et que leurs
coiffures ne sont pas des turbans (ceux-ci
étant réservés aux musulmans). Ce sont
plutôt des Koufiehhs comme celles qu'on
porte encore en Syrie; on en entoure la
tête et les bouts sont flottants sur les épaules.

«Quant aux ornements dorés sur les
bras, je n'en puis rien dire.

Բ. պատկեր:

ձեռքովը կը զննէ անոր բազկազարկը, հիւանդը
անկողնի մէջ կիսով պառկած է եւ կը դիտէ
բժիշկին գէմքը: Միւսը՝ որ բժիշկին օգնականը
ըլլալ կը թուի՝ կանգնած է հիւանդին ոտքե-
րուն կողմը, ձեռքը բռնած է առաքկայ մը, որուն
մէջ թերեւս կը գտնուին արիւն անշուշտ համար
պէտք եղած բաները:

Աւելորդ է ըսել, թէ այս պատկերները
աւելի հին են քան ձեռագիրը, եւ թէ բնաւ
հայկական չեն, ինչպէս Երուսաղէմ այցելող եւ
այս պատկերները տեսնողներէ ոմանք կարծել
ուզած են:

Ասոնց մասին կատարեալ տեղեկութիւն
մը առնելու համար հայագէտ Պ. Քր. Մակլէրի
միջոցաւ դիմեցի Collège de Franceի հնա-

«Les personnages de la seconde minia-
ture, un médecin et son aide auprès d'un
malade sont aussi des Chrétiens. Les méde-
cins ont été presque toujours des Chrétiens
et des juifs (les dhimonis).»

9 mai 1923.

Cazanov.

Թարգմանութիւնը՝

«Կարծիքս այն է՝ թէ ներկայացուած ան-
ձերը քրիստոնեաներ են եւ թէ իրենց գլխա-
նոցը փատտոց չէ, զի սա միւսլիմաններու է յա-
տուկ: Ասոնք աւելի կուֆիէներ են, նման անոնց
զորս դեռ այժմ կը կրեն Սուրիայ մէջ. անով
կը շրջապատեն գլուխը եւ ծայրերը առկախ ու
ծածան կը թողուն ուսերու վրայ:

“Գալով անոնց բազուկներուն վրայ տեսնուած ոսկեղարդ կիտուածներուն, բան մը չեմ կարող ըսել:

“Երկրորդ պատկերին անձերը, բոլիշկ մը եւ իր օգնականը հիւանդի մը քով, անոնք ալ քրիստոնեաներ են: Բոլիշկները գրեթէ միշտ քրիստոնեաներ եղած են եւ Հրեաներ (Գիմն-նիսները):

9 Մայիս 1923:

Կազանի մէջ:

Ուստի, Պրոֆ. Կազանի մէջ սոյն յայտարարութեամբ պատկերներուն անձերը քրիստոնեայ կամ հրեայ բոլիշկներ են Սուրիական, որովհետեւ՝ արդարեւ այդ կողմերու հին ատենի բոլիշկները ընդհանրապէս քրիստոնեայ եւ Հրեայ էին, ինչպէս բոլիշկական պատմութիւնն ալ կ'աւանդէ. բայց մոռնալու չենք թէ մահմետական Արաբ բոլիշկներ ալ պակաս չէին անոնց մէջ, թէեւ թուով չափ անշնան:

Երուսաղէմի վանքէն ինչ հաղորդուած տեղեկութիւն մը կ'իմացնէր, թէ առաջին պատկերին մէջ դէմքին վրայ Բազարաստ եւ մէկին վրայ ալ Դադիանուս գրուած է եղբի, այսու անգամ մ'ալ կը հաստատուի այն ենթադրութիւնը, թէ ամէն ազգ ուղած է իրեն սեպհականեւ բոլիշկութեան այս երկու նշանաւոր հայրերը, զանոնք իրենց յատուկ ազգային տարազներու մէջ նկարելով, այդու թերեւս զգացնելու թէ բոլիշկութիւնը հայրենիք չունի:

Այսչափ միայն խօսելով առ այժմ՝ այս պատկերներուն մասին, ուրիշ եմ որ ատենք անվթար կը պահենք 13^{րդ} դարու վերաբերող Հայերէն ձեռագիր բոլիշկարանի մը մէջ. այդ պատկերները հետաքրքրական են, անոնց ներկայացուցած հագուստը (Costume) ըստ իս՝ ժամանակին յատուկ բոլիշկական պաշտօնական տարազն էր, այդ դարերու Հայ բոլիշկներն ալ արդեօք նոյնը կը հագուէին:

Պարիս, 1924 Փետրուար:

ԳԿՏ. ՎԱՀՐԱՄ Բ. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

ՅՈՒՅԱԿ ՀԱՅԵՐԷՆ ԶԵՆՈՒԹՅԱՆ Ս. ՆՈՒՆԻ ՎԱՆՈՒՑ Ի ՍԵՐԱՍԻԱ

(Տես չա. 1923, էջ 69:)

4.

ԵՍԱՅԻ ԵՒ ՄԱՍՈՒՆՔ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ

ԺԴ՞ դար:

ԹՈՒՂԹԻՔ՝ 220: — ՄԵԺՈՒԹԻՒՆ՝ 25×17: — ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ երկսին: — ՏՈՂԻՔ՝ 29: — ՆԻՒԹ՝ թուղթ: — ԿԱԶՄ՝ փայտ կաշեպատ: — ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՅ ՊԱՆՊԱՆՆԻ՝ երկու կողմերը երկերկու թերթ, Մեսրոպեան երկաթագրով Աւետարանի հատուածներ: — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ լաւ: — ԳԻՐ՝ ընդորգիր: — ՎԵՐԱԿԱՐԻՔ՝ կարմիր թանաքով: — ՄԿԱՐԱՍՏԱՌԻՔ՝ եւ ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԻՔ՝ սիրուն: — ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ՝ էջ 5, 117, 307: — ԳՐԻՉ, ՏԵՂԻ, ԺԱՄԱՆԱԿ՝ անծանօթ: — ՍՏԱՅՈՂ՝ չեթում քաշուն: — ՏՆՂԵԿՈՒԹԻՒՆ՝ Սեփականութիւն Ս. Նշանի վանուց:

Մատենա է՝

1. էջ 5—118, ՄԵՐԵՐԷՆԻՆԻՆԻ ԵՄԵՆԻ:

2. էջ 119—304, ԺԲ. ԲԻՆԻՔ՝ ՊԱՆԻՔ:

(Կարգն նման Թ. 3):

3. էջ 307—393, ԳՐԻՉ ԵՄԵՆԻՆԻՆԻ ԵՄԵՆԻ էջ 397—440, ԵՍԻՆԻ ԵՄԵՆԻՆԻ ԿԱԹՈՂԻԿԱՅԻ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ (էջ 305). Փառք քեզ Կոնայ քող արեգօսագոն, արարիչ Կիսգնդի եւ Դեմարի: Արդ ով մանկունք... զսուրբ եւ զառաքինի ոգին յատուածաւոր ծնողացն բողբոջեալ զպանծալի բարուն զՀեթումն եւ զծնողս իւր եւ զպատին (°) մարութ ոգւով զեղբայրն իւր եւ զքոյրն զփոխեցեալսն յատուեացս ի յաւիտեանական կեանսն յիշեալք ի Տէր Յիսուս. ամէն:

5.

Գ Ի Ր Ք Ս Ո Ղ Ո Մ Ո Ն Ի

ՌԿԶ = 1617:

ԹՈՒՂԹԻՔ՝ 179: — ՄԵԺՈՒԹԻՒՆ՝ 15×11.5: — ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ միասին: — ՏՈՂԻՔ՝ 15: — ՆԻՒԹ՝ թուղթ: — ԿԱԶՄ՝ կաշի փայտի վրայ: — ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՅ ՊԱՆՊԱՆՆԻ՝ չունի: — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ մկրտած, ցեցակեր: — ԳԻՐ՝ չին ընդորգիր: — ԺԱՄԱՆԱԿ՝ չին զընդթեան անծանօթ, նորինը 1617: — ԳՐԻՉ՝ անծանօթ: — ՏԵՂԻ՝ անծանօթ: — ՏՆՂ՝ այժման Ս. Հրեշտակապետի վանքը: — ԵՐԵՎԱՆԿԱՐՈՒԹԻՒՆ՝ թղ. 357:

Մատենա է Սողոմոնի Առաջիկայ, Իսա-պետի, Ժողովուրդ եւ Երեմիայի գրքերը, մէկ հատորի մէջ. սկիզբէն միայն կը պակսին քանի մը թերթ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ. “Փառք... ի թուականիս Հայոց ՌԿԶ. ամէն. նորագեցաւ առական Սողոմոնի... ձեռամբ անարժան... ընդպիման սարկաւագիս, յերկրի... միայն ընդ հովանեաւ (կարուած է):